

УДК 159.9.072.433

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2024.4.11>**Вікторія ШЕВЧУК**

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ORCID: 0000-0001-7101-7617

Марина ТЕСЛЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ORCID: 0000-0003-4676-7736

Леся КЛЕВАКА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ORCID: 0000-0001-6924-8221

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ІЗ РІЗНИМИ ЦІННІСНИМИ ОРІЄНТАЦІЯМИ

Комуникативна компетентність майбутніх психологів – це багаторівнева система знань, умінь і особистісних якостей, що забезпечує успішність соціальної взаємодії. Її формування тісно пов'язане з ціннісними орієнтаціями, які впливають на мотивацію, ставлення до професії та вибір комуникативних стратегій. Гуманістичні цінності сприяють розвитку емпатії, здатності створювати сприятливу атмосферу й ефективно вирішувати конфлікти. Емпатія, як ключова професійна компетентність, свідчить про психологічну зрілість і готовність до професійної діяльності, що робить її важливим аспектом підготовки фахівців із психології. Для виконання поставлених завдань і досягнення визначеної мети було застосовано загальнонаукові методи теоретичного рівня, зокрема: аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення науково-теоретичних даних. Для діагностики комуникативної компетентності студентів-психологів і майбутніх педагогів із різним рівнем самооцінки були використані такі методика: опитувальник «Шкала емоційного відгуку» А. Мєграбяна і Н. Епштейна; методика діагностики рівня емпатійних здібностей В. В. Бойка; методика «Оцінка рівня схильності до спілкування» (В. Ф. Ряховського); методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича. Для обробки отриманих даних як метод математичної статистики було використано критерій χ^2 Пірсона.

Отримані результати підкреслюють важливість розвитку емпатійних здібностей як ключової професійної компетенції студентів-психологів для підвищення ефективності їхньої взаємодії у соціальному середовищі.

Ключові слова: комуникативна компетентність, ціннісні орієнтації, майбутні психологи, емпатія, професійна підготовка, соціальна взаємодія, емоційний інтелект, психологічна зрілість, методи діагностики, методологія дослідження.

Victoria Shevchuk, Maryna Teslenko, Lesia Klevaka. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS WITH DIFFERENT VALUE ORIENTATIONS

Communicative competence of future psychologists is a multi-level system of knowledge, skills and personal qualities that ensures the success of social interaction. Its formation is closely related to value orientations that influence motivation, attitude to the profession and the choice of communicative strategies. Humanistic values contribute to the development of empathy, the ability to create a favorable atmosphere and effectively resolve conflicts. Empathy, as a key professional competence, indicates psychological maturity and readiness for professional activity, which makes it an important aspect of training specialists in psychology. To fulfill the tasks set and achieve the specified goal, general scientific methods of the theoretical level were applied, in particular: analysis, synthesis, comparison, systematization and generalization of scientific and theoretical data. The following methods were used to diagnose the communicative competence of psychology students and future teachers with different levels of self-esteem: the questionnaire "Emotional Response Scale" by A. Mehrabian and N. Epstein; the method for diagnosing the level of empathic abilities by V. V. Boyko; the method "Assessment of the level of propensity to communicate" (V. F. Ryakhovsky); the method "Value orientations" by M. Rokych. To process the obtained data, the Pearson χ^2 criterion was used as a method of mathematical statistics.

The obtained results emphasize the importance of developing empathic abilities as a key professional competence of psychology students for increasing the effectiveness of their interaction in the social environment.

Key words: communicative competence, value orientations, future psychologists, empathy, professional training, social interaction, emotional intelligence, psychological maturity, diagnostic methods, research methodology.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство ставить перед професією психолога все більше вимог, що пов'язані зі здатністю до ефективного міжособистісного спілкування, побудови конструктивних взаємодій та розуміння потреб і цінностей інших людей. У цьому контексті комунікативна компетентність є однією з ключових характеристик професійної діяльності психолога.

Ціннісні орієнтації особистості, як фундаментальні регулятори поведінки, істотно впливають на стиль та ефективність комунікації. Вони визначають пріоритети, цілі та стратегії міжособистісної взаємодії, формуючи основу для розвитку комунікативної компетентності. Майбутні психологи, які перебувають на етапі професійного становлення, потребують усвідомлення власних ціннісних орієнтацій та їхнього впливу на професійні взаємини, що актуалізує проблему вивчення цієї взаємозалежності.

Актуальність дослідження підсилюється зростаючими вимогами до професійної підготовки психологів, зокрема в умовах постійних соціокультурних змін, що впливають на структуру цінностей молоді. Вивчення психологічних особливостей комунікативної компетентності в контексті ціннісних орієнтацій дозволить глибше зрозуміти механізми формування ефективної комунікації у майбутніх фахівців та сприятиме розробці більш ефективних програм їхньої підготовки.

Отже, дослідження взаємозв'язку комунікативної компетентності та ціннісних орієнтацій майбутніх психологів є важливим для забезпечення якісного розвитку їхніх професійних здібностей і відповідає актуальним запитам сучасної психологічної науки та практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комунікативна компетентність як інтегральна характеристика особистості, що включає знання законів спілкування, комунікативні здібності й навички, була предметом досліджень багатьох науковців (О. Бодальов, Л. Долинська, В. Кан-Калік, Є. Клімов, В. Семиченко, Т. Титаренко, Т. Яценко тощо). Більшість із них наголошують на винятковій важливості комунікативної компетентності в професіях, пов'язаних із міжособистісною взаємодією [9, с. 76].

Науковою основою підготовки майбутніх психологів є концепції спілкування, розроблені К. Абульхановою-Славською, Г. Андреевою, С. Максименком, Б. Паригіним тощо. Методологічні аспекти спілкування висвітлені у працях О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Л. Виготського, Б. Ананьєва, О. Бондаренка.

Професійне спілкування розглядається з позицій професійного самовизначення (Є. Клімов, М. Захаров), а розвиток комунікативного потенціалу особистості – у дослідженнях Ю. Ємельянова, В. Каплінського, Л. Петровської. Українські вчені приділяють значну увагу професійній компетентності (Ж. Вірна, Н. Пов'якель) та становленню особистості психолога під час навчання (О. Бондаренко, Ю. Долинська, В. Панок). Методи розвитку комунікативних здібностей детально досліджували Ю. Ємельянов, Т. Яценко та інші. У науковій літературі висвітлюється низка питань, пов'язаних із професійним становленням учителя. Зокрема, це розвиток творчого педагогічного мислення (В. І. Загв'язинський, Н. В. Кузьміна, Ю. Н. Кулюткін, С. Д. Максименко, Р. П. Скульський), формування професійної готовності до педагогічної діяльності (О. А. Абдулліна, С. Л. Братченко, В. В. Каплінський, Г. О. Нагорна, В. О. Сластьонін, Л. Ф. Спирін), професійна адаптація (С. Г. Вершловський, О. Г. Мороз, Т. С. Полякова, Т. Д. Щербан) та підвищення кваліфікації (С. Б. Єлканов, М. М. Заброцький, М. М. Поташнік) [4, с. 24].

Проблематика педагогічного спілкування як ключового елементу педагогічного процесу детально обґрунтовується у працях Г. О. Балла, М. Й. Боришевського, В. М. Галузяка, М. М. Заброцького, В. О. Кан-Каліка, О. В. Киричука, С. Д. Максименка, С. О. Мусатова, Л. Е. Орбан, Н. В. Чепелевої, Т. С. Яценко та інших. У цих дослідженнях педагогічне спілкування розглядається як різновид професійного спілкування, що забезпечує соціально-психологічну взаємодію між учителем і учнями. Така взаємодія включає обмін інформацією, пізнання особистості учнів, реалізацію виховних впливів, створення сприятливих умов для розвитку мотивації до навчання та творчого підходу до навчальної діяльності [1, с. 8].

Проте проблема професійного спілкування психолога потребує подальшого вивчення. Зокрема, недостатньо досліджені особистісні чинники, що впливають на розвиток комунікативної компетентності, та їхній зв'язок із формуванням професійної компетентності майбутніх психологів.

Мета роботи полягає у дослідженні специфіки комунікативної компетентності майбутніх психологів із різними ціннісними орієнтаціями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для виконання поставлених завдань і досягнення визначеної мети було застосовано загальнонаукові методи теоретичного рівня,

зокрема: аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення науково-теоретичних даних. Для діагностики комунікативної компетентності студентів-психологів і майбутніх педагогів із різним рівнем самооцінки були використані такі методики: опитувальник «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна; методика діагностики рівня емпатійних здібностей В. В. Бойка; методика «Оцінка рівня схильності до спілкування» (В. Ф. Ряховського); методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича. Для обробки отриманих даних як метод математичної статистики було використано критерій χ^2 Пірсона.

Інтегральна природа комунікативної компетентності як особистісного конструкту обумовлює її складну внутрішню структуру. Згідно з підходом Ю. Ємельянова, вона включає загальні здібності, які проявляються у здатності до засвоєння знань і навичок, комунікативні знання та навички, пов'язані з використанням вербальних і невербальних засобів спілкування, а також особистісні риси, як-от «Я-концепція» чи індивідуальні установки.

Є. Руденський наголошує, що особливості соціальних ролей визначають формальні та змістові параметри комунікативної компетентності. Серед основних її аспектів виділяються діагностична, прогностична, програмована та організаційна функції, які забезпечують ефективне розуміння, планування та реалізацію комунікації [6, с. 38].

О. Низовець-Кропта акцентує увагу на трьох ключових компонентах компетентності: когнітивній, яка охоплює знання про сутність і структуру спілкування; емоційній, що включає здатність до емпатії та адекватного емоційного реагування; та поведінковій, яка реалізується через вербальні й невербальні уміння ефективною взаємодії. Емоційна складова комунікативної компетентності нерозривно пов'язана з емоційним інтелектом. Р. Бар-Он трактує його як сукупність рис, що впливають на успішність комунікації та діяльності, включаючи усвідомлення власних емоцій, емпатію, адаптивність та стресостійкість [5, с. 63]. Д. Люсін додає, що емоційний інтелект охоплює як внутрішньо-особистісні риси (самоконтроль, оптимізм), так і міжособистісні навички (емпатію, відкритість). А. Болотова та Ю. Жуков, спираючись на диспозиційний підхід В. Ядова, підкреслюють роль особистісних диспозицій, комунікативних знань і умінь [2, с. 40]. Вони зазначають, що знання про правила поведінки в комунікативних ситуаціях стають вагомими лише за умови їх застосування у взаємодії. Комунікативні уміння передбачають не лише

володіння відповідними знаннями, а й здатність до адаптації, контролю ситуації, а також коригування власної поведінки відповідно до контексту [8, с. 149]. Є. Руденський класифікує комунікативні вміння на кілька груп, включаючи мовленнєві, соціально-психологічні, психологічні, етикетні, невербальні, організаційно-комунікативні та інтерактивні. Вони забезпечують адаптацію до різних соціальних ситуацій і успішну взаємодію як на міжособистісному, так і на груповому рівнях [3, с. 252].

Таким чином, комунікативна компетентність особистості є багаторівневою психологічною системою, що інтегрує знання, уміння, здібності та особистісні риси, які забезпечують ефективність і успішність соціальної взаємодії. Комунікативна компетентність студентів-психологів, яка є основою їхньої професійної ефективності, тісно пов'язана з їхніми ціннісними орієнтаціями. Ці два аспекти особистості взаємодіють у складному процесі формування соціальних і професійних навичок, що визначають успішність у роботі з людьми.

Ціннісні орієнтації відіграють роль основи, на якій будується система взаємодії з іншими людьми. Вони формують внутрішню мотивацію, визначають ставлення до професії, соціальних норм і стандартів, а також впливають на вибір підходів у комунікації. Наприклад, студенти, які орієнтуються на гуманістичні цінності, демонструють більшу емпатію, розвинуте вміння слухати і здатність створювати емоційно сприятливу атмосферу в комунікації. Це сприяє кращому взаєморозумінню і більш ефективному вирішенню конфліктних ситуацій [7, с. 134].

Емпіричне дослідження рівнів емоційного відгуку у студентів-психологів здійснювалося за допомогою методики «Шкала емоційного відгуку» (А. Меграбян, Н. Епштейн). Більшість досліджуваних студентів-психологів (51%) характеризуються високим рівнем емпатії в міжособистісній комунікації. Вони демонструють легкість у встановленні контактів, почуваються комфортно у великих групах, добре розуміють емоційні прояви й вчинки інших та легко знаходять взаєморозуміння з оточуючими. Такі студенти надають перевагу колективній роботі, проявляючи більше цінування чуйності, ніж раціональності чи ділових якостей. Високий рівень емпатії також забезпечує їм здатність співпереживати і водночас емоційно дистанціюватися від негативних переживань інших.

Для 23% студентів характерний середній рівень схильності до емоційного відгуку.

Вони більше орієнтуються на аналіз вчинків і діяльності людей, ніж на емоційні враження. Такі студенти добре контролюють свої емоції, однак можуть відчувати труднощі з прогнозуванням розвитку міжособистісних стосунків, що частково обмежує їхню комунікативну ефективність.

26% студентів-психологів, які взяли участь у дослідженні, демонструють низький рівень схильності до емоційного відгуку. Вони не орієнтовані на глибоке ціннісне сприйняття емоцій оточуючих, рідко проявляють співпереживання та уникають включення у внутрішній світ інших людей. Ці студенти можуть не відчувати емоційної залежності від оточення, що робить їх вразливими, ускладнює процес соціалізації та може бути причиною психосоматичних проблем. Їхня низька схильність до емпатії обмежує можливість налагодження глибоких міжособистісних зв'язків, оскільки емоції та переживання партнерів по спілкуванню для них не мають значної цінності.

Таким чином, більшість студентів-психологів (51%) демонструють високу здатність емоційно відгукватися на почуття та переживання інших, що сприяє успішній міжособистісній комунікації.

Емпіричне дослідження рівнів емоційного відгуку у студентів-психологів показало, що 51% студентів мають високий рівень емпатії. Ці студенти легко встановлюють контакти, комфортно почуваються у великих групах, розуміють емоції інших і здатні знаходити взаєморозуміння. Вони віддають перевагу колективній роботі і цінують чуйність більше за раціональність. Високий рівень емпатії дозволяє їм співпереживати та емоційно дистанціюватися від негативних переживань інших.

23% студентів мають середній рівень емоційного відгуку, вони більше орієнтуються на аналіз вчинків людей, а не на емоційні прояви, добре контролюють свої емоції, але можуть мати труднощі в прогнозуванні розвитку міжособистісних стосунків.

26% студентів демонструють низький рівень емпатії, що ускладнює їхню соціалізацію та комунікацію, оскільки вони рідко проявляють співпереживання і не зважають на емоції оточуючих. Це може призвести до психосоматичних проблем і обмежувати можливість для налагодження глибоких міжособистісних зв'язків.

У ході нашого дослідження ми вивчали специфіку прояву та вираженості різних компонентів емпатії серед студентів, які здобувають вищу освіту на спеціальності 053 «Психологія». Для цього ми застосували методіку

діагностики рівня емпатійних здібностей, запропоновану В. В. Бойко.

Результати дослідження показали, що більшість студентів-психологів володіють високим рівнем емпатії, що є важливою професійною компетенцією в їхній майбутній діяльності. Особливо важливими є емоційна чутливість і здатність до емпатії у міжособистісній комунікації, які сприяють встановленню гармонійних взаємин і створенню атмосфери довіри. Це означає, що студенти, які володіють високим рівнем емпатії, здатні до відкритого спілкування, розуміють емоційні стани інших людей і можуть надати підтримку в складних ситуаціях.

Проте, серед респондентів була помічена певна різноманітність у вираженості окремих компонентів емпатії. Наприклад, 43% студентів мають низький рівень розвитку раціонального каналу емпатії. Це вказує на те, що вони менш схильні концентрувати увагу на розумінні емоційних станів інших людей, а більше звертають увагу на зовнішні аспекти ситуацій, що може обмежувати їх здатність до глибокого емоційного контакту. Такі студенти схильні до більш дистанційованого спілкування, що може ускладнити ефективне налагодження міжособистісних зв'язків.

Водночас 31% студентів виявили високий рівень розвитку раціонального каналу емпатії, що дозволяє їм краще розуміти людей на когнітивному рівні. Ці студенти здатні до емоційного контакту, проте їхня комунікація більше орієнтована на логічне осмислення ситуацій і інтерпретацію поведінки через призму мислення та аналітичних підходів.

Ще одна важлива характеристика – емоційна чутливість, яка була виражена у 42% респондентів. Такі студенти виявляють схильність до емоційного резонансу, вони швидко і точно реагують на емоції інших людей, здатні до співпереживання та емоційної підтримки. З іншого боку, 23% студентів показали низький рівень емоційної чутливості, що обмежує їх здатність до ефективного спілкування та створення емоційних зв'язків.

Ще однією важливою характеристикою є інтуїтивний канал емпатії. 63% студентів продемонстрували високий рівень інтуїтивної чутливості, що дає їм змогу передбачати поведінку інших людей, спираючись на досвід і підсвідомі переконання. Однак лише 11% респондентів мають розвинену здатність інтуїтивно прогнозувати емоційні реакції, що важливо для ефективної взаємодії в умовах обмеженої інформації про співрозмовників.

Не менш важливим аспектом є те, що 68% студентів мають установки, які обмеж-

ують їх здатність до глибокої емпатії. Це може проявлятися у відсутності бажання встановлювати емоційні зв'язки з іншими людьми, що суттєво ускладнює їхні міжособистісні взаємодії. Враховуючи професійну спрямованість студентів-психологів, ця проблема є особливо важливою, адже здатність до емпатії є важливим компонентом їх професійної діяльності.

Щодо ідентифікації з партнерами по спілкуванню, то 55% студентів виявили низький рівень цієї здатності, що обмежує їх можливості для співпереживання та створення глибоких міжособистісних зв'язків. Однак 16% респондентів мають високу здатність до ідентифікації, що дозволяє їм ефективно взаємодіяти з іншими людьми і досягати взаєморозуміння.

Висновки. Таким чином, хоча більшість студентів-психологів демонструють високий рівень емпатії, існують групи, у яких є обмеження в розвитку окремих компонентів емпатії, що може заважати їхній ефективності в професійній діяльності. Важливо, щоб такі студенти отримували корекційні заходи для розвитку своїх комунікативних навичок та емпатії на емоційному і раціональному рівнях.

Особливості мотивації до спілкування варіюються залежно від вікової групи. У старшому віці мотивація до емоційного контакту і підтримки зростає, оскільки це важливий аспект психологічного благополуччя людей. Це також стосується студентів, зокрема студентів-психологів і педагогів, у яких кому-

нікаційна активність є важливою частиною професійної підготовки.

Дослідження схильності до спілкування серед цих груп студентів дозволяє виявити різні рівні мотивації до міжособистісного спілкування, що є важливим для розвитку їх професійної комунікативної компетентності. Зокрема, результати дослідження показали, що більшість студентів (66%) мають високий рівень комунікабельності, що проявляється у відкритості та здатності до адаптації в соціальних ситуаціях. Менша частина студентів (14%) демонструє середній рівень комунікабельності, а 20% студентів мають низький рівень комунікабельності, що може вказувати на труднощі в соціалізації.

Ці результати підтверджують важливість розвитку комунікативних навичок серед студентів, особливо в контексті професійної підготовки майбутніх психологів. Розвиток емпатії, комунікабельності та відповідних ціннісних орієнтацій є важливими для їхнього успіху в професійній діяльності.

Загалом, комунікативна компетентність студентів-психологів визначається поєднанням різних компонентів: емпатії, мотивації до спілкування, ціннісних орієнтацій і комунікабельності. Ці складові взаємопов'язані між собою і впливають на ефективність міжособистісних взаємодій у професійному середовищі. Розвиток цих аспектів у студентів є ключовим для формування їх професійної компетентності і підготовки до успішної кар'єри в психології.

Література:

1. Баранов В. В. Психолого-педагогічні умови формування комунікативної компетентності. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. пр. 2011. № 5. С. 7–9.
2. Галецький С. М. Особливості підходів до проектування структури комунікативної компетентності фахівців. *Znanstvena misel* , 2019. 2 (32), С. 39–41.
3. Денищич Т. А. Комунікативні вміння як компонент професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Херсон : Херсонський держ. ун-т, 2010. Вип. 55. С. 252–255.
4. Єжижанська Т. С., Осадча М. П. Проблеми формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців. *Наукові записки. Серія «Культура і соціальні комунікації»*, 2017. (3), 23–24.
5. Корніяка О. М. Вивчення розвитку комунікативної компетентності студентів // психолінгвістика: збірник наукових праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди», 2019. вип. 3, с. 60–69.
6. Корніяка О. М. Психологічні особливості розвитку комунікативної компетентності педагогів і психологів у період їх професійної адаптації. *Психолінгвістика*: Зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2010. Вип. 7. С. 31–40.
7. Марущак О. М. Формування комунікативної компетентності: Методичні рекомендації. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 134 с.
8. Пузь І. В., Шевченко О. М. Значення комунікативної компетентності у професійному становленні майбутніх психологів. *Психологічний часопис*. 2018. № 4. С. 149–150.
9. Рудева Л. С. Психологічні особливості комунікативної компетентності майбутніх психологів. *Вісник психології і соціальної педагогіки*. Збірник наук. праць. Випуск 3 / Інституту психології та соціальної педагогіки, Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ. 2012. С. 76–77.